

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 978-988.
Geliş Tarihi-Received: 01.11.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 07.12.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1384587

Ersarı Ağzında Gramerleşmiş Bir Kelime: Pille

A Grammaticalized Word in Ersarı's Dialect: Pille

Savaş ŞAHİN*

Öz

Bir diyalektin ses ve şekil özellikleri ile kelime kadrosu kullanıldığı zamana, konuşulduğu coğrafyaya, o coğrafyanın kültürüne, yaşam şekline göre zamanla değişim gösterebilmektedir. Dillerdeki bazı birimler zamanla fonolojik, morfolojik, semantik değişime uğrayabilirler. Değişime uğrayan bu dilsel birimler dilin ifade gücünü artırır. Dil biliminde gramerleşme veya dilbilgiselleşme (grammaticalization, grammaticization) olarak adlandırılan süreçler artzamanlı ve eşzamanlı çalışmalar çerçevesinde sözlük birimlerin farklı dilsel yapılara veya bazı dilsel birimlerin farklı işlevdeki dilsel birimlere dönüşmesi şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır. Dillerdeki bazı kelimelerin büyük ölçüde gerçek anlamlarını kaybederek dilde dilbilgisel işlev kazanmaları olarak açıklanan dilbilgiselleşme konusu, Türkiye'de "dilbilgiselleşme, gramerleşme, gramatikleşme" olarak adlandırılmış, Türkmen Türkçesinde ise bu konuyla ilgili yeterince çalışma yapılmamıştır. Dillerin basit bir seviyeden başlayarak günümüze kadar evrimleşmesi dil bilimciler tarafından genel kabul görmüştür. Gramerleşmeyi aydınlatmak için hem eşzamanlı hem artzamanlı olarak çalışılmalı ve dilsel birimlerin gramerleşme sırasında geçirdiği fonolojik, morfolojik, semantik ve söz dizimsel süreçler incelenmelidir. Gramerleşme çalışmalarının amaçlarından birisi de gramerleşen yapının hangi süreçlerden geçtiğini tespit edebilmektir. Pille kelimesi de çeşitli anlam değişimleri ve donuklaşma yoluyla gramerleşerek Ersarı ağzında çok sık kullanılan bir yapıya dönüşmüştür. Çalışmamızdaki sözlü kaynaklar, hâlen Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Ersarı Türkmenleridir. İncelemede elde edilen veriler Afganistan'da gerçekleştirdiğimiz saha çalışmasında; görüşme ve gözlem tekniğiyle derlenmiştir. Derlenen sözlü metinlerden elde edilen verilerden faydalanarak pille kelimesinin gramerleşmeye uğramış örnekleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gramerleşme, gramerleşme süreçleri, Türkmen diyalektleri, Ersarı ağzı.

Abstract

The phonetic and morphological features of a dialect, the word unit activity period, can vary according to the geography where it is spoken, the change of geography, and the way of life. Languages have a variable structure and some units change phonologically, semantically and morphologically in line with their needs. Linguistic units undergoing this change increase the expressive power of the language. In linguistics, the processes called grammaticalization (grammaticalization, grammaticization) have been tried to be explained as the transformation of lexical units into different linguistic structures or some linguistic units into linguistic units with different functions within the framework of diachronic and simultaneous studies. The subject of grammaticalization, which is explained as the fact that some words in languages lose their real meanings and gain a grammatical function in the language, is called "

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, e-posta: savasss154@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4462-9006.

grammaticalization grammaticalization, grammaticalization" in Turkey, and there has not been enough work on this subject in Turkmen Turkish. It is generally accepted by linguists that languages evolve from a simple level to the present day. In order to illuminate grammar, it should be studied both simultaneously and diachronically, and the phonological, semantic, morphological and syntactic processes that linguistic units undergo during grammaticalization should be examined. One of the aims of grammar studies is to determine which processes the grammatical structure goes through. The word pille has also become a grammatical form that is frequently used in Ersarı dialect by being grammatical through various meanings. The oral sources in our study are the Ersarı Turkmen who still live in the north of Afghanistan. The data obtained in the study are in the field study we carried out in Afghanistan; compiled by interview and observation technique. Grammaticalization examples of the word pille were determined by using the data obtained from the compiled oral texts.

Keywords: Grammaticalization, processes of grammaticalization, Turkmen dialects, Ersarı dialect.

Giriş

“Her kişi ve topluluk, kendisinden farklı tarihî ve coğrafi ortamlarda yaşayan, farklı bilgilendirme yollarından geçmiş bir başka kişi ve topluluktan, akraba veya komşu kavimlerden bir şeyler öğrenir ve dolayısıyla bu öğrendiklerinin adlarını kendi dillerine taşır, onların dillerinden alıntılar yapar. Alıntılar, genellikle verici dildeki ses ve anlam yapılarıyla değil alıcı dilin ses yapısıyla ve alıcı dilin anlam dünyasının ihtiyaçlarına göre yapılır.” (Karaağaç, 2017, s. 137-141). Afganistan Türkmenleri ata vatanlarından yüzyıllar önce göç ettikleri Afganistan coğrafyasında hâkim dil olarak kullanılan Farsçayı öğrenmek ve kullanmak zorunda kalmışlardır. Ticari, sosyal ve kültürel ilişki içinde oldukları diğer Afgan topluluklarıyla genellikle Fars diliyle anlaşmışlardır. İhtiyaçları doğrultusunda dillerine Farsçadan birçok kelime almışlardır. Bu alıntı kelimelerin birçoğu da zamanla ses ve anlam değişimine uğramıştır. Ersarı ağzında çok sık kullanılan alıntı kelimelerden biri de “pille”dir. Farsça’dan alıntılanan pille kelimesinin gramerleşmeye uğraması oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmada da dilbilimsel bir temelde pille kelimesinin kendinden önceki birimlerle söz dizimsel veya yapısal olarak ilişki kurarak gramerleşmesi açıklanmaya çalışılmıştır.

Gramerleşme sözlük birimlerin gramatikal birimlere, gramatikal birimlerin ise farklı dilsel birimlere dönüşmesidir. Bu dönüşüm gerçekleşirken birim; fonolojik, morfolojik, semantik ve söz dizimsel değişim veya kayıplar gibi bazı süreçlerden geçer. Bu çalışmada, pille kelimesinin Farsçadaki somut anlamından Ersarı ağzında soyut bir anlama değişimi açıklanarak bu kelimenin yüklendiği dilbilgisel işlevler gösterilecektir. Sözlüksel kullanımlarının yanında çeşitli dilbilgisel işlevleri de işaretleyen pille kelimesi hem sözlüksel anlam zenginliğine sahip olması hem de gramatikleşen alıntı bir kelime olması yönüyle dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, Ersarı ağzında yaygın olarak kullanılan ve zamanla gramerleşen pille kelimesinin gramatik ve semantik değişimi incelenmiştir. Araştırmamıza konu olan malzeme, Afganistan’ın kuzeyinde yaşayan Ersarı Türkmenlerinden soru-cevap yöntemiyle derlenmiştir. Derlenen sözlü kültür ürünlerinde kişilerin pille kelimesini sık kullandıkları tespit edilmiş ve gramatikal işlevlerine göre pille kelimesi öncelikle fişlenmiştir. Gramerleştiği tespit edilen bu kelime ayrı gramer kategorilerinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Bu kelimenin standart Türkmen yazı dilinde kullanılıp kullanılmadığına bakılmıştır. Çalışmanın temeli diyalekt olduğundan metinlerde çeviri yazı işaretlerini de gösterme ihtiyacı duyulmuştur. Derlenen metinlerdeki kaynak kişilerin bölgede uzun süre yaşamış olanlardan seçilmesine de dikkat edilmiştir.

1. Dilbilgiselleşme Olgusu ve Pille Kelimesi

Farklı dillerde görülen dilbilgiselleşme, modern dilbilim kitaplarında bazen semantik bazen sentaktik değişim başlıkları altında anlatılan bir değişim sürecinin adıdır (Demirci, 2008, s. 452). Gramatikleşme, eskiden özerk olan birimin gramatik öge haline dönüşmesidir. Paul J. Hopper ve Elizabeth C. Traugott gramerleşmeyi, sözcüklerin veya yapıların dile ait bağlamlar vasıtasıyla farklı işlevler ya da görevler kazanması olarak tanımlamaktadır. Sözcüklerin ve yapıların (isim, fiil, sıfat vb.) belirli gramatik bağlamlar (öğeler arasındaki bağlantı) ile bir araya gelerek gramerleşmesi, yeni gramer işlevlerinin ortaya çıkmasını (edat, bağlaç, zamirler, zarf-fiiller, çekim ekleri) sağlamaktadır (Göktürk, 2022, s. 3-7).

Heine ve Kuteva'ya (2004) göre dilbilgiselleşme esas olarak anlamsal bir süreçtir. Dilbilgiselleşen biçimbirimler veya sözlük birimler belirli değişim süreçleri geçirir. Sözcüksel biçimlerin gramatikal biçimlere evrilmesindeki aşamalardan biri de anlamsal içeriğin zayıflaması, anlamsızlaştırma yani sözcüksel biçimbirimin gerçek anlamının kaybolması veya genişlemesidir (Heine ve Narrog, 2010, s. 401-424; Heine ve Kuteva, 2004, s. 2). "Anlamsal silikleşme, ilgili birimin temel leksikal anlamının zayıflaması ya da kaybolmasını; genişleme, ilgili birimin semantik bir genişleme/genelleme göstermesini ifade etmektedir." (Aydemir, 2015, s. 91). Pille kelimesi Ersarı ağızında semantik değişimle gramatikal bir biçime dönüşmüş ve zaman içinde ses değişimlerine de uğrayarak bugün yaygın olarak da ağızlarda çeşitli varyantlarda kullanılır duruma gelmiştir.

Farsçadan alıntı *pelle* Tahran aksanına göre *pelle*, Daricede ise *pille* şeklinde telaffuz edilir. *Pelle* kelimesi Farsça sözlüklerde genel olarak şu anlamlarla kaydedilmiştir: 1. (Bina) binanın bir katından diğer katına gitmek için eğimli bir yapı; merdiven. 2. Farklı katlardan yukarıya çıkmak veya aşağıya inmek için üzerine basılan nispeten düşük bir yüksekliğe sahip bir yapı; bir merdivenin ardışık sıralarının veya katlarının her biri. 3. Merdivenden çıkarken veya inerken ayak desteği. 4. Kat, seviye, derece. 5. Birkaç ayrı parçadan oluşan sarımsak bitkisinin yeraltı köklerini sayma ünitesi. (Anvari, 2015, s. 1389). Mehmet Kanar "pille"yi (<perrek) 1. Basamak 2. Terazî kefesî. (Kanar, 2016, s. 372) şeklinde açıklamıştır.

Farsça sözlüklerde geniş bir anlam çeşitliliğine sahip olan bu kelime "derece, mertebe, rütbe, basamak" anlamlarında kullanılmaktadır. Bu da aşama anlamına yakın olduğunu göstermektedir. Abbas Arpanyur Kâşânî ve Menuçehr Aryanpur Kâşânî'nin hazırladığı *The Concise Persian-English Dictionary* adlı sözlükte (Kâşânî, 2015, s. 245) *pille* kelimesinin Farsçası "derece, mertebe, rütbe" şeklinde veriliyor. Aynı sözlükte *pille* ikilemesi "by degree, gradually, step by step" yani bir ölçüde, tedricen, adım adım" şeklinde izah ediliyor. Yine yazarlar *pille*-i evvel tamlamasını birinci aşama, başlangıç "the first stage" şeklinde açıklıyorlar. Aşama, bir zaman ölçüsü olduğu için zamanın evre, basamak, adım, merhale gibi kısımlarını gösterir. Birinci aşama dediğimiz zaman başlangıç noktasını anlarız. İkinci, üçüncü aşamalar da zamanın, parçanın, bölümün diğer evreleridir.

"Dilbilgiselleşme somut, sözcüksel birimle başlar ve ideal olarak sıfır birimde biter. Bu süreçte birim anlamını, fonetik özelliklerini kaybeder ve sonunda yerini belki yeni yapılar alabilir. (Heine ve Kuteva, 2004, s. 4-5). *Pille* kelimesi "basamak, evre, derece" somut anlamlarından soyut anlama geçerek mecazlaşmıştır. Kelime Afganistan Türkmenleri arasında bugün yaygın olarak vakit anlamıyla kullanılmaktadır. *Pille* kelimesinin gerçek anlamları olan derece, mertebe, rütbe ise unutulmuştur. *Pille*, Teke ağızına dayalı olarak hazırlanan Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü'ne "bir şeyin gerçekleştiği zaman, vakit, müddet" şeklinde (Kıyasowa vd., 2016, s. 224) kaydolunmuştur. Yani bir olayın, durumun geçmişteki zamanı, evresi anlamındadır.

Gramerleşme bileşik bir değişim türüdür: fonoloji, morfoloji, sözdizim ve anlambilim düzeylerinde mikro değişimleri kapsar (Norde, 2009, s. 1-47). Kelime zamanla “fonetik, biçim-sözdizimsel ve semantik olarak diğer birimlerle birleşmiş (Heine ve Reh, 1984, s. 67) kuşkusuz kelimenin dilbilgiselleşmesinde anlamsal içeriği de belirleyici olmuştur. Gramerleşmede kelimenin zamanın evre, basamak, adım, merhale gibi kısımlarını gösteren manaları zaman anlamı kazanmasını kolaylaştırmıştır. Farsçada “basamak, evre, derece” anlamlarındaki pille kelimesi Ersarı ağzında gramerleşerek “bir şeyin gerçekleştiği zaman, vakit, müddet” anlamlarına geçişerek hem anlam bakımından farklılaşmış hem de gramatikal bir görev üstlenmiştir.

“Eğer bir kelime kopya edildiği dilde yeterince uzun yaşar, kullanım sıklığı artar ya da yeni bir kavramın adı olursa dil kullanıcıları bu kelimeyi daha çok işleme şansı bulmuş ve dile daha kolay adapte etmiş demektir. Bu nedenle kelime pek çok yeni bağlamda kullanılma şansı elde ettiği için yeni anlamlar kazanarak, artık o dile mâl olmuş olur.” (Çokol, 2019, s. 291-292). “Sözlük birimleri sözlükteki bir bilginin adı olmaktan uzaklaşarak geniş ve genel bir bilginin adı olarak sözlükten çıkıp bir dilbilgisel öge hâline gelirler. Burada tam bir anlam boşalmasından çok bir anlam genişlemesi söz konusudur.” (Karaağaç, 2013, s. 562). Aşağıda, kopya edildiği Ersarı ağzında pek çok yeni bağlamda ve anlamda kullanılan pille kelimesinin dilbilgisel görevlerini ve anlamsal değişimlerini tahlil etmeye çalışacağız.

2. İnceleme

2.1. Zarf Olarak kullanımı

Gramerleşme, öncelikle sözlük birimlerin bağımsızlıklarını kaybettiği artzamanlı bir süreç olarak tanımlanabilir. Buna göre birim gramerleşirken genelleşir; fonolojik, morfolojik, semantik ve söz dizimsel değişikliğe maruz kalır. (Hopper ve Traugott, 1993, s. 1-5). Ersarı ağzında *pillä* sözlük birimi, *şu işaret sıfatı* ve *pillä* kelimesinin birleşmesiyle *şipillä* (< *şu pille*) “şimdi” şeklini almış, fonolojik ve semantik değişime uğramıştır: *şipilläler kelin düyyä: de gelen_ä: m yo: k.* “Şimdilerde gelin devede de gelmiyor.”. Ersarı ağzında genel olarak *şu*, *şo* “şu”, *şö* “şu”, *şı* “şu”, *o*, *ö* “o” işaret sıfatlarıyla ya da *kä*: “kimi”, *her*, *hi*: ç “hiç”, *kä*: bir “kimi”, *nä*: “ne” sözcükleriyle birleşen *pillä*, gramerleşme sonucunda zaman zarfı olarak oldukça sık kullanılır: *şipilläler* “şu sıralar, şimdilerde” (K. I/7-17), *şo pillä: ler* “o vakitler”, *şipilläler* “şu sıralar, şimdilerde”, *şo pillä: de* “o vakitte” (K. I/8-89), *o pillä* “o zamanlar” (K. I/13-7) vb.

kä: pillä “bazen” (K. I/21-56), *her pillä* “her zaman” (K. I/22-18), *hi: ç pillä* “hiçbir zaman” (K. I/23-8) vb.

(K. 56) *şonun kä: pillä diline düşmä: n duryo: ś.* “Bazen şunun diline düşmanız.”

(K. 59) *ö: zim kä: bir pillä bir kita: b yazayın di: P çizganyo: rn.* “Kendim bazen bir kitap yazmaya niyetleniyorum.”

(K. 18) *her pillä meni ya: dla.* “Her zaman beni hatırla.”

(K. 126) *nä: pillä a: ğaları gelşe bul a: ğla: b_oti: r di: yo: r.* “Ne vakit babaları gelse bu ağlıyor, diyor.”

(K. 35) *şipillä hä: źirki tırkmeniśda: nuñ hä: źir reśmi: dili teke dili bolmalı.* “Türkmenistan’ın şu anki genel resmî dili Teke ağzı olmalı.”

(K.74) *şo pillä: de mi men üç ya: şimnan añırda dä: tım.* “O vakitte mi? Ben üç yaşından fazla değildim.”

(K. 66) *şu pillä şul hoğu: metden bä: ri billeriň oğwumúz köp yahşi.* “Şu zamanda bu hükümetten beri okulumuz daha iyi.”

(K. 63) *dambura şa: ž_ediP, omı aya: l küynek giydirip şon oynatyo: rtilar o pilläler.* “O vakitler dambura, saz çalıp ona kadın elbisesi giydirdikten sonra oynuyorlardı.”

(K. 16) *şö pillä hem turkiya: niň nemeşi bilen irtiba: tıwız ba: rti.* “O zamanlar da Türkiye’nin hükümetiyle irtibatımız vardı.”

(K. 47) *şı pillä bir_a: žadlık mana şınça boldı.* “Şu zamanda bir özgürlük işte bu kadar oldu.”

(K. 34) *ö pillä şil du: tar yo: ğ_eken de.* “O zamanlar şu dutar yokmuş.”

(K. 103) *şö pillä kóp yahşi wahtlartı.* “O zamanlar çok iyi zamanlardı.”

Şipille kelimesinin sonunda bazen bir n sesi türer ve aynı zamanda pekiştirici olarak -em (< hem) ekini de alır: (K. 145) *çalğa: ş ediP, keşelçilik ğayrı bolan pillä: n_ä: m birä: ntecik mä: ş ğaynadıp şol nemedä: şa* “Ayran aşı yapıp hastalandığımda da yalnızca mercimek kaynatıp şu şey etse de ...” (K. 35) *pä: kišta: ndan gelen pillän yetdi owla: dım ba: rti.* “Pakistan’dan geldiğimde yedi evladım vardı.” (K. 135) *şipillänä: m bi: li ğuşaklı, o do: nlara: m di: žiň ya: nundana: m kelterä: k.* “Şimdi de beli kuşaklı ve o elbise de dizin de altında.” (K. 55) *o pillän hoğu: met awğanıstanda ya: şıyo: n yo: k.* “O vakitler Afganistan’da hükümet yoktu.”

Kere kelimesi “defa”, “kez” ve “sefer” gibi sözcüklerle anlamdaş olup kelime zarf görevinde kullanılmaktadır (Karpuz, 2013, s. 372). Pille kelimesi de kendisinden önce gelen bir kelimesiyle gramerleşerek zaman anlamı verir: (K. 585) *bir pillä góziniň ya: şı yüzine damyo: r.* “Bir defasında gözünün yaşı yüzüne damlıyor.” (K. 131) *bir pillä ba: ğıň iyeşi geldi.* “Bir kere bağın sahibi geldi.” (K. 147) *mumı bir pilläk bir_iki hemša: yalar_a: m kı: yğırıp gel di: ydi.* “Bir iki akraba da buna bir defa gülererek gel dedi.” *şipillän o: nki kela: şa baru: nça: hem ğı: yž mektebler ba: r hem oğlan mektebler ba: r.* “Şimdi on ikinci sınıfa gelene kadar hem kız mektepleri hem de erkek mektepleri var.”

2.2. Bağlaç Olarak Kullanımı

Pille kelimesi, başında bulunduğu cümleyi kendisinden sonra gelen cümlelere açıklama işleviyle bağlayabilir. Ersarı ağzındaki pille ile “şu” gösterme edatının birleşmesiyle ortaya çıkan şipillä kelimesi, “şimdi, artık” (< şu+ pillä) cümle başında Türkiye Türkçesindeki “artık” bağlacındaki gibi açıklama işleviyle kullanılır: *şipillä şü: yıl lısanşı ğalaş bolyo:* “Artık bu yıl lisansı bitiyor.” (K. I/9-7). Şipille bağlacı +1Ar çokluk ekini alarak da kullanılabilir: *Şipilläler onçalık yo: k* “Artık o kadar yok.”, *Şipilläler on ya: nı yo: k.* “Artık onun gibi yok.”

2.3. Zamir Olarak Kullanımı

Türkmen Türkçesinde “pille” nin zamir olarak kullanımı seyrek: (K. 14) *bazardan başğa pillä şo ğurak na: nti.* “Pazarda başka şey şu kuru ekmektir.” (K. 57) *hatda: mana şipillä: ŋki neme de u: wwalı bilen bizlerden başlanyo: rti.* “Hatta şimdikininki de öncesiyle bizlerden başlıyordu.” Pillä kelimesi, “şı” işaret zamiriyle birleşip +ki aitlik ekini alarak zamirleşir: *şonça toma: şa: lar ba: r şipillä: ki meniň ya: dımda.* “O kadar düğün geldi geçti, şimdiki benim aklımda.”

2.4. Zarf-fiil Eki Olarak Kullanımı

2.4.1. -yo: n/-yA: n sıfat-fiil eki + pillä

Zarf-fiillerin söz dizimsel ve semantik işlevlerinin yanında, onların zamanla gramerleşmesi ve leksikalleşmesi de oldukça önemli bir olgudur. Bazı zarf-fiilli biçimler ise daha ileri bir gelişimin neticesinde yeni leksikal birimlere dönüşerek sözlükselleşmektedir. Örneğin belli fiillerin zarf-fiilli biçimlerinden zamanla yeni gramer birimleri (ekler, bağlaçlar vs.), bazılarında ise yeni leksikal birimler (sözlükbirimler) oluşmuştur (Aydemir, 2015, s. 41). “Söz konusu birimler cümle içinde diğer öğelerle anlamsal ve söz dizimsel ilişki kurarak tek başına anlamı olmayan çekim edatına dönüşebilir. Türkçede belli zarf-fiili yapılarının gramerleşmesiyle oluşan sontakılar vardır. Bu birimlerin tek başına anlamı olmayıp söz dizimsel, anlamsal ve yapısal olarak kendinden önceki birim ve/veya birimlerle ilişki kurmuştur.” (Göktürk, 2022, s. 34).

Ersarı ağzındaki -yo: n/-yA: n sıfat-fiil eklerine getirilen ve gramerleşerek zarf-fiil eki görevinde kullanılan pillä, Ersarı ağzında Türkiye Türkçesindeki “-iken” anlamını karşılar. Bu yapı “hareket hâlinin yapıldığı sırayı bildirerek bir zaman ifade eder.” (Ergin, 2002, s. 347). Pillä kelimesi gramerleştiğinde tıpkı -ken eki gibi cümle içerisinde hâl zarfı ya da zaman zarfı görevinde kullanılır. Pillä “vakit” kelimesi iyelik eklerinden birini alabilir: *gürriñ beryo: n pillä: m* “sohbet ediyorken” (K. I/8-90), *biller tokma tokıya: n pillä: k* “bizler halı dokurken” (K. II/3-12). Türkmen Türkçesinde zarf-fiil ekleri iyelik eklerini alabilirler: *Şol geçelgä: ni men gözüm bilen görinçä: m inanıp bilmem.* “Şu geçidi gözümle görene kadar inanmam.” (Borcakov vd., 2000, s. 443). Gramerleşen pillä kelimesinin iyelik eklerini alması dikkat çekicidir: (K. 90) *şı za: dı gürriñ beryo: n pillä: m ana şı altmış yılın gürriñi.* “Şu konuştuğum şeyler işte şu altmış yılın sohbeti.” (K. 12) *biller tokma tokıya: n pillä: k boşa köprü: k ha: llan ya: nı boşa ahal di: P şol gül ha: llanya: tı.* “Bizler halı dokurken daha çok Ahal denen şu gül seviliyordu.”

2.4.2. -dlk sıfat-fiil eki + pillä

Ersarı ağzında -dlk sıfat-fiil + pillä birleşik yapısında gramerleşip zarf-fiil eki hâline gelerek cümleye Türkiye Türkçesindeki “-dığında / -diğinde” manasını verir. -dlk sıfat-fiil + pille yapısındaki pille kelimesine iyelik ekleri getirilebilir: (K. 47) *oña yetmedik pillä: miždedä: m her kawmiñ_ö: zine dägışli toplantıları ba: r o: ğa: nsıta: nda.* “Afganistan’da ona ulaşamadığımızda her kavmin kendine göre törenleri var.” (K. 66) *eger şol_a: m bolmadıq pillä: şimde hi: ç za: d_a: m bolcaq dä: J.* “Eğer şu da olmadığında hiçbir şey de olmayacak.”

Olumsuz zarf-fiil eki -mAn, pillä ile kullanıldığında “-dığında / diğinde” manasındadır: (18) *da: yı: η bolma: n pilläşinde gitdi.* “Dayın olmadığında gitti.”

2.4.3. -An/-cAk sıfat-fiil eki + pillä

Türkmen Türkçesinde edatlarla birlikte birleşik zarf-fiil eki oluşturan en işlek sıfat-fiil ekinin -An olduğu görülmüştür. -An sıfat-fiilinin vagt “vakit” kelimesiyle birlikte kullanımından meydana gelen birleşik zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesindeki -DiğİnDA, -Diğİ zaman veya -IncA manalarına gelmektedir. Söz konusu yapının vagt kelimesine bulunma hâli eki getirilerek oluşturulduğu biçimi de vardır. (Türkmen, 2015, s. 68-78). Ersarı ağzında “-An” sıfat-fiil eki ile “pille” kelimesinin bir araya gelmesiyle birleşik zarf-fiil eki ortaya çıkmıştır. Pille kelimesi bu birleşimde edat vazifesi görmektedir ve birleşik zarf-fiil eki olarak cümleye “-diğİnDA/-kAn” manası verir. Yukarıda izah ettiğimiz gibi *vagt* kelimesine bulunma hâli eki veya iyelik ekleri getirilebildiği gibi pille kelimesine de iyelik eklerinden biri ya da bulunma hâli eki getirilebilir: *o gödekler oyna: n pillä* “o yiğitler dans ettiğinde”, *şibirğan gelen pillä: k* “Şibirğan’a geldiğimizde” (I/59-46), *gürriñ eden pillä* “sohbet ederken” (K. I/8-150), *onıñ bilen oturıp gürriñleşen pillä: niž* “onunla oturup sohbet ettiğinizde” (K. I/8-184), *ba: ba: m dañı aya: l alan pillä* “dedem de eş aldığında” (I/5-28),

alığ gaytcağ pillä: "alıp döneceği zaman" (K. I/8-68), şol kerkide oturan pillä: "şu Kerki'ye yerleştğinde" vb.

(K. 25) *ça: ğa: mız bolşa owâl depe bolan pillä: o: balara bu: şlıkçı gityo: ś. "Öncelikle çocuğumuz doğduğunda köylere müjdeliyoruz."*

(K. 13) *gelib maža: ra yeten pillä onu boşa öldürdiler. "Mezar-ı Şerif'e geldiklerinde ise onu öldürdüler."*

(K. 76) *owwâl gelen pillä andhoy gelen. "İlk geldiklerinde Andhoy'a gelmişler."*

(K. 154) *gún batıp ğarañkı düşen pillä ğa: wun pa: lıñ ya: nna geldik di: yo: . "Güneş batıp karanlık olduğunda tarlanın yanına geldik diyor."*

(K. 150) *umu: man köprä: gi diliniñ içinde ğürriñ_eden pillä: ya: rımu orşça: gidig ğoyberyo: . "Genellikle çoğunluğu kendi diliyle konuştuğunda yarısı Rusçaya kayıyor."*

(K. 476) *şonj ağşama: ra geliberen pillä şandığa şalığ ğoyyo: r di: yo: geda: yı. "Sonra akşamüstü geliverdiğinde fakiri sandığa koyuyor diyor."*

(K. 82) *ķırhı çıkan pillä ravza: a: ķityo: lar. "Kırkı çıktığında Ravza'ya alıp götürüyorlar."*

Fiil + -cAk + pillä yapısı çok işlek olmamakla birlikte cümlede "-diğında/-diğinde" manalarında kullanılır: (K. 191) *doğanı gi: rcek pillä ne ķukürd barmışñn ne o: t barmışñn. "Kardeşi girdiğinde ne kükürt varmış ne ot varmış."* (K. 672) *şol daşarı ğiccek pillä mayda: ları içerä: alıP, beklä: b ğoyyo: r. "Şu dışarı çıktığında ne kükürt varmış ne ot varmış."*

Pillä kelimesi iyelik eklerinden birini alabilir. Gramerleşen pillä -sI iyelik ekini de alabilir. Bunun örnekleri ise oldukça fazladır: (K. 202) *men_ä: m üylenen pillä: m bi: rek ürgencim yo: ķtı. "Ben evlendiğimde bir tanecik öğrencim yoktu."* (K. 184) *onıñ bilen otırıp ğürriñleşen pillä: niž śiz-biziñ dilmižden parh_eTyo: n yeri ķä: n. "Onunla sohbet ettiğinizde sizin dilinizin bizim dilimizden farkı az."* (K. 67) *ķayyu: m kö: rüñ oğlunıñ ķümmežini ö: ren pillä: m ğara: P du: r şö: rde. "Kayyum Kör'ün oğlunun kümbetini ördüğümde bakıp duruyor şurada."* (K. 38) *köçelere çıkan pillä: m ašta-ašta tüpeñli a: damlar ötyo. "Sokaklara çıktığımda yavaş yavaş silahlı adamlar geçiyor."* (K. 46) *şıbrığan gelen pillä: ķ aydıP otırısam dız boy ğar ba: rti. "Şibirgan'a geldiğimizi anlatsam diz boyu kar vardı."* (K. 4) *şonj_a: m şul ķowumları birikdiren pillä: śinde "Daha sonra şu kavimleri topladığında"* (K. 48) *śi: l gelen pillä: śinde minnan bir şetil śüw getiryo: tıķ. "Sel geldiğinde bununla bir kova su getiriyorduk."* (K. 7) *ğara öyler bolşa çöllere çıkan pilläşinde içinde o: t yaķyo: dılar. "Çöllere çıkıldığında kara çadırlar içinde ateş yakıyorlardı."*

2.5. -iken Manasında Kullanımı

Ersarı ağzında bir isim ve pille kelimesiyle oluşan birleşik yapı, Türkiye Türkçesindeki -iken eki gibi zaman gösteren zarf-fiilleri karşılar. Tıpkı -(i)ken eki gibi bu yapıda da "zarf-fiillerin gösterdiği hareketle asıl fiillerin gösterdiği hareket aynı zaman kesitinde gerçekleşir" (Korkmaz, 2017, s. 1014). Mehmet Kara, Türkmen Türkçesi Grameri adlı eserinde, Türkiye Türkçesinde -iken ekinin yaptığı işlevi gören -ka/ķä ekinin isim ve fiillere gelerek esas fiile eşlik eden ikinci derecede bir işi gösteren zarflar türettiği, bu ekin Türkmen gramerlerinde zarf-fiil bahsinde ele alınmadığını, ekin Türkmen Türkçesinde oldukça işlek olarak kullanıldığını ve iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenebildiğini belirtmiştir (Kara, 2012, s. 102). M. Kara aynı eserde -ka/ķä ekinin isimlere de gelerek zarflar türettiğinden de bahsetmiştir: *ğızkañ "sen kızken", ķiķikäler "onlar küçükken" vb. -(i)ken zarf-fiili Türkiye Türkçesinde şahıs zamirleriyle çekimlenirken -ka/ķä zarf-fiil eki*

Türkmen Türkçesinde üçüncü şahıslar hariç iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenebilir (Sarıkaya, 2020, s. 177). Ersarı ağzında bir isimden sonra getirilen pille kelimesi kendinden önceki isimle birlikte cümlede “-iken” ile aynı işleve sahip zarf görevinde kullanılarak gramerleşmiştir. Yine bu yapı Ersarı ağzında tıpkı -ka/kâ ekinin üstlendiği görevleri üstlenip zarf-fiil görevinde kullanılarak -(i)ken manasını verir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak pille zarf görevinde kullanıldığında iyelik, şahıs, çokluk, hâl eklerini alabilmektedir. Oysa Türkiye Türkçesinde “zarflar ad soylu sözcükler oldukları hâlde zarf olarak ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleri almazlar; ad çekimine girmezler. Öncesinde geldikleri kelimelere yalın olarak eklenirler.” (Korkmaz, 2007, s. 452).

Bir isimle birleşen zarf görevindeki pille kelimesi +lAr ekini alabilir: (K. 103) *mayda oĭlan pilläler aşıĭ_oynalyo: r. “Küçük çocukken aşık oynanıyor.”* Aynı zamanda kip ve zaman eki almış fiillerle birleşerek birleşik çekim kalıpları oluşturur. Şimdiki Zaman Eki + pille kelimesi+ iyelik eki şeklindeki bir yapıyla da cümlede zarf-fiil eki görevinde kullanılabilir: *şoň yo: lda gidiP barya: pillä: k ma: l şoyub, naha: r edib, şınıň içinde ĭarnı doyurdık.* (K. 67) “Sonra yolda gidip gelirken mal kesip, yemek yapıp böyle karnımızı doyurduk.”

Pillä kelimesi gramerleşerek zarf-fiil görevinde kullanıldığında iyelik eklerini alabilir: (K. 65) *men boşa tokkız ya: şımda pillä: m beçedim.* “Ben ise dokuz yaşımdayken çocuktum.” (K. 87) *yöri: te gelib hem keşel pillä: m görüb gityo:* “Her zaman gelip ben hastayken görüp gidiyor.” (K. 36) *biźleriň_özlemmiş maydacık pillä: miźde ta: mlammuźıň içinde o: d yakyo: rtiķ.* “Bizler kendimiz küçük çocukken bahçemizin içine ateş yakıyorduk.”

Türkmen Türkçesinde bazı zarf-fiil ekleri iyelik ekleriyle çekimlenebilir. Bu çekim herhangi bir anlam değişikliğine sebep olmaz: *Sen meni alalıñ bəri üç ay geçdimi?* “Sen beni aldığından beri üç ay geçti mi?” (Delice, 2010, s. 276). Yine Türkmen Türkçesinde sıfat-fiil+hâl eki birleşimiyle kurulan zarf-fiil yapılarında sıfat-fiil ekinden sonra iyelik eki gelebilir: *alanımda “aldığımda”, baranımda “gittiğimde”* vb. -AlI, -InçA, -kA, -mAkDAn, -AndA, -AndAn, -dIKçA, -mAzdAn, -yAnçA zarf-fiil ekleri günümüz Türkmen Türkçesinde şahıs ifadesi taşıyan zarf-fiillerdir. İsim ve pille yapısından oluşan zarf-fiil görevindeki yapı da tıpkı standart Türkmen Türkçesi yazı dilindeki gibi -ki aitlik ekini veya iyelik eklerini alabilir.

(K. 94) *yö: ne şo wahtda şol altı-yetdi ya: şımda pillä: ki ten şı neme hat çızan ya: nı kellemd.* “İşte! O zamanlar şu altı yedi yaşımdayken tam şöyle çizgi çizdiğim aklımda.”

(K. 48) *bir wahtda bişler ya: ş pillä: k ya: onnân öñrä: k ya: şulıarmız huşu: şa: n şul ba: ylar oĭlanlarını mektebe bermä: n, gı: yźlara: hi: ç mektebe bermeli dä: l_eken.* “Bir zamanlar bizler gençken ya da ondan önce büyüklerimiz özellikle şu zenginler oğullarını mektebe vermeden kız çocuklarını mektebe vermezmiş.”

(K. 137) *ol şo tırkmenişda: nda pillä: şo aňırda şö: dip yö: r ekeni.* “O, şu Türkmenistandayken şurada böyle yapıyormuş.”

(K. 65) *oźal ö: źim kiçik pillä: m aşışık tişle köb_oynadım.* “Önceden kendim küçükken aşık tüşle çok oynadım.”

(K. 91) *yatar pillä geldik bir pillä.* “Bir keresinde yatarken geldik.”

(K. 64) *biźler oĭlan pillä: k aħşam bir ma: l şoyıp, ü: yşertiler.* “Bizler küçük çocukken akşam inek kesip dağıtıyorlardı.”

(K. 75) *boş pillä şu: ĭ_urşana: m a: raşı açılıP açılıP düşya:* “Boşken sulasan da arası açılıp açılıp düşüyor.”

Sonuç

Türkçede sözcüksel ögelerin ve yapıların belirli dilsel bağlamlarda nasıl gramatikal fonksiyonlar üstlendiği ya da gramatikal ögelerin nasıl yeni gramatikal ögelere geliştiği konusu hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Türkmen Türkçesinde sözcüksel birimlerin gramatikal birimlere değişimi konusundaki çalışmaların sayısı ise oldukça azdır. “Gramerleşme, sözcüksel ögelerin ve yapıların belirli gramatikal bağlamlarda gramatikal işlevlere hizmet etmek için bir araya gelerek gramerleştikten sonra yeni gramer işlevleri geliştirmeye devam eden bir süreçtir. Bu durumda sözcüksel ögeler isimler, fiiller, sıfatlardır; gramatikal (işlevsel) ögeler ise ögeler arasındaki ilişki ve bağlantıyı sağlar. Bunlar edatlar, bağlaçlar, zamirler, zarf-fiiller, çekim ekleridir. Gramerleşmede isimler ve fiiller zamanla bağlaç, edat, yardımcı fiil gibi gramer unsurlarına dönüşebilir.” (Hopper ve Traugott, 2003, s. 1-4; Gökçe, 2013, s. 27). Pille sözlük birimi, sözlük anlamındaki değişimden sonra Ersarı ağızında sontakıya dönüp kendinden önceki birimle yapısal bağlantı kurarak ekleşmiştir. Pille, Ersarı ağızında edat, bağlaç, zamir, zarf, zarf-fiil görevlerinde kullanılmaktadır. Türkçede zarfların oluşumunu gramerleşme teorisiyle açıklayan birçok çalışma vardır. Ancak Farsça alıntı bir kelimenin zarflaşarak gramerleşmesi Türkçe açısından ilginç bir konudur. Vakit manasındaki pille kelimesi, işaret sıfatlarıyla birlikte *şimdi* “şipille” anlamında zarf olarak kullanılmaktadır.

Kaynak Kişiler

KK1: Derlenen: Gül Övser, Yaşı: 40, Eğitim Durumu: Okuma yazma bilmiyor, Mesleği: Ev hanımı, Derleme Yeri: Ketde Çöpbaş-Şibirgan-Afganitan, Derleme Tarihi: 20.04.2019.

KK2: Derlenen: Muhammed Sıddık, Yaşı: Eğitim Durumu: Okuma yazma bilmiyor, Mesleği: Çiftçi, Derleme Yeri: Göreş - Kureş - Devletabad- Faryap, Derleme Tarihi: 14.6.2019.

KK3: Derlenen: Hacı Bibi Yaşı: 81, Eğitim Durumu: Okuma yazma bilmiyor, Mesleği: Ev hanımı, Derleme Yeri: Akca Merkez-Cevizcan-Afganitan, Derleme Tarihi: 2.6.2019.

KK4: Derlenen: Muhammet Davut, Yaşı: 45, Eğitim Durumu: Okuma yazma biliyor, Mesleği: Tüccar, Derleme Yeri: Kızılayak-Cevizcan-Afganitan, Derleme Tarihi: 6.5.2019.

KK5: Derlenen: Cuma Bay, Yaşı: 63, Eğitim Durumu: Okuma yazma bilmiyor, Mesleği: Çiftçilik, Derleme Yeri: Hamâp-Cevizcan-Afganitan, Derleme Tarihi: 17.2.2019.

KK6: Derlenen: Oğul Eke, Yaşı: 71, Eğitim Durumu: Okuma yazma bilmiyor, Mesleği: Ev hanımı, Derleme Yeri: Yanıkent-Cevizcan-Afganitan, Derleme Tarihi: 2.6.2019.

KK7: Derlenen: Üstad Akmurat, Yaşı: 62, Eğitim Durumu: Okuma yazma biliyor, Mesleği: Öğretmen, yazar; Derleme Yeri: Mezar-ı Şerif-Afganitan, Derleme Tarihi: 24.7.2019.

KK8: Derlenen: Mehmet Emin Ömer, Yaşı: 81, Eğitim Durumu: Okuma yazma biliyor, Mesleği: Emekli, Derleme Yeri: Andhoy-Faryap-Afganistan, Derleme Tarihi: 28.7.2013.

Kaynakça

- Ağca, F. (2015). Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba: r, yo: k) Gramerleşme Süreçleri. *Dil Araştırmaları*, 16 (16), 83-101.
- Anvari, H. (1389). *Günlük Konuşma Sözlüğü*. Tahran: Mahâret Basım Evi.
- Aydemir, İ. A. (2015). Güney Sibirya Türkçesinde Zarf-Fiilli Yapıların Gramerleşmesi Hakkında. *Türkbilig*, 29, 89-100.

- Borcakow, A., Sarihanov, M., Söyegov, M., Hocayev, B., Ernazarov, S. (2000). *Türkmen Diliniñ Grammatikası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clark, L. (1998). *Turkmen Reference Grammer* (L. Johanson, Yay.). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Çokol, E. (2019). Farsçaya Kopyalanmış Türkçe Kelimeler Üzerine Anlambilimsel Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 23(2), 288-311.
- Delice, T. B. (2010). *Türkmen Türkçesinde Fiil*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Demirci, K. (2008). Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 45, 131-146.
- Ergin, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gökçe, F. (2015). Kutadgu Bilig’de kör- “görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme. *Türkbilig*, (29), 59-76.
- Göktürk, N. (2022). *Türkçede gramerleşme: Gramerleşmiş zarf-fiiller*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Heine, B. ve Reh, M. (1984). *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages*. Hamburg: H. Buske.
- Heine, B. ve Kuteva, T. (2004). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B. ve Narrog, H. (2010). *Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Hopper, P. J. ve Closs Traugott, E. (2003). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kanar, M. (2016). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kara, M. (2007). *Türkmen Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri* (Ahmet B. Ercilasun, Ed.). Ankara: Akçağ Yayınları, 231-290.
- Kara, M. (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karpuz, H. Ö. (2013). *Türkçede Zarflar, Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi*. Denizli: Ege-Doğuş Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kâşânî, A. A., Kâşânî, M. (2015). *The Concise Persian-English*. Tahran: Kebîr Yayınevi.
- Kıyasowa, G., Geldimıradow, A., Durdiyew, H. (2016). *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü* (Cilt I-II), Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugı.
- Norde, M. (2009). *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Salan, E. (2014). Türkçede Bir Gramerleşme Örneği: -soñ < soñ. *Dil Araştırmaları*, 14 (14), 97-117.

- Sarıkaya, Y. (2020). Türkmen Türkçesinde Ek-Fiil ve Türkiye Türkçesinden Farklı İşlevlerde Kullanımı. *ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 173-193.
- Tekin, F. (2013). -İken / -Ken ekinin Türkçe'de Görünümü. 8. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 511-518.
- Türkmen, E. (2015). *Türkmen Türkçesinde Zarf-Fiiller*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.